

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VII

БРОЈ 7

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR VII
VOLUME 7

Accepted on December 25th 2018, at the 10th meeting of the SASA
Department of Language and Literature

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2019

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VII

БРОЈ 7

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности
од 25. децембра 2018. године

Уредник
академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2019

© Српска академија наука и уметности, 2019

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године. У четвртном броју су текстови са Трибине из 2015. године. У петом броју су текстови са Трибине из 2016. године. У шестом броју су текстови са Трибине из 2017. године. У седмом броју су текстови са Трибине из 2018. године.

Прилози се објављују без измена. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
6. II 2018 – 18. XII 2018.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручна сарадница
Биљана Јоцић

САДРЖАЈ

<i>Српски молићвеник. Сјоменица Милану Решетару : 1512–1942–2012 / уредници Јасмина Грковић-Мејмор, Виктор Савић</i>	11
<i>Чудојворна икона у Византији / Бојан Миљковић ; уредник Љубомир Максимовић</i>	27
<i>Зборник радова Византјолошкој инстјијутјиа. Књ. 53 / уредници Љубомир Максимовић, Бојана Крсмановић</i>	27
<i>Миранји у Европи 21. века : зборник радова са научној скуја одржаној 5–6 маја 2017. / уредник Тибор Варади = <i>Migrants in 21st century Europe : proceedings of the international conference held on 5–6 May 2017 / editor Tibor Várady</i></i>	41
<i>Сјановање Рома у Србији : сјање и изазови / уредници Тибор Варади, Злаја Вуксановић-Маџура</i>	41
<i>Живој и дело српских научника. Књ. 11–15 / уредник Владан Д. Ђорђевић</i>	55
<i>Lives and work of the Serbian scientists : [book of abstracts] / editor Vladan D. Đorđević</i>	55
<i>Кријичко издање дела Иве Андрића. Коло 1, књ. 1–5 / уредник Зорица Несјоровић</i>	79
<i>Помени давних сеоба : знамења српске јовеснице / Динко Давидов</i>	97

Слободан Јовановић : теорија / Борис Милосављевић ; уредник Душан Т. Бајиковић	105
Даворин Јенко : (1835–1914) : прилози за културу сећања / уредник Капарина Томашевић	121
Јосип Славенски : (1896–1955) : поводом 120. годишнице рођења композиitora / уредница Ивана Медић	121
Дан Библиотеке САНУ посвећен Алекси Шантићу (1868–1924–2018)	139
Сиси и људи : приче из адвокатске архиве / Тибор Варади	159
Пуи у јуче : приче из адвокатске архиве / Тибор Варади	159
Глас одељења историјских наука САНУ : (посвећен академику Милораду Екмечићу) / уредник Михаило Војводић . . .	177
Grid-side converters control and design : interfacing between the AC grid and renewable power sources / Slobodan N. Vukosavić	185
Речник српскохрватској књижевној и народној језика. Књ. 20, Пејојодан – јојдео / [уредници Даринка Горјан Премк ... и др.]	201
Хиландарски зборник. Књ. 14 / уредник Мирјана Живојиновић	217
Косовско-метохијски зборник. 7 / уредник Михаило Војводић	217
Словенска терминологија данас / уредници Предрај Пиер, Владан Јовановић	233
Еколошки и економски значај фауне Србије : зборник радова са научној скуја одржаној 17. новембра 2016. / уредник Рамила Пејановић	251
Култура, основа државној и националној идентитетја : зборник радова са научној скуја одржаној 24. и 25. новембра 2016. године / уредник Александар Косић	269

<i>Економија : запоуленоси и рад у Србији у 21. веку : зборник радова са симпозијума одржаног 4. и 5. децембра 2017. / уредник Александар Косић</i>	<i>269</i>
<i>Именик аутора, уредника и говорника</i>	<i>287</i>

Чудотворна икона у Византији / Бојан Миљковић ; уредник Љубомир Максимовић. – Београд : Византолошки институт САНУ, 2017
и

Зборник радова Византолошког института. Књ. 53 / уредници Љубомир Максимовић, Бојана Крсмановић. – Београд : Византолошки институт САНУ, 2016

Поздравна реч: академик Љубомир Максимовић, потпредседник САНУ

Говорили: дописни члан Миодраг Марковић
др Бојана Крсмановић
др Бојан Миљковић

У Београду, уторак 20. фебруар 2018. у 13 часова

ПРЕД ИКОНОМ НА КЊИЗИ

Данас су пред нама два издања Византолошког института САНУ: књига о чудотворној икони у Византији и најновији, 53. број *Зборника радова*.

Пре поздравне речи академика Љубомира Максимовића, потпредседника САНУ, директора Института и уредника његових издања, казаћу мало сведочење.

Поред радног стола, на погодном месту, да су ближе оку и руци, држим књиге и друга издања за приказивање на Трибини и увек је на врху, на почетку таквог избора, насловница за следећи сусрет. Тако стоји петнаестак дана, а увече је отварам и читам, некад помало и понегде, некад дуго. Овог пута сам често гледао икону на корици књиге

Бојана Миљковића. На икони Богородица држи с обе руке, на грудима, свог синчића, а око њих је раскошно украшен оквир. Тамо је Богомајка Кириотиса, цариградска, сачувана у Цркви Светог Марка у Венецији. Прочитао сам њену историју и детаљан опис, а потом књигу дигао на полицу, лицем окренуто према себи. Одмах се радна соба променила.

Има доста таквих слика у књигама о којима ће говорити дописни члан Миодраг Марковић, др Бојана Крсмановић и др Бојан Миљковић. Али, пре њих слушамо академика Љубомира Максимовића.

(Реч уредника)

М. В.

Љубомир Максимовић

ПОЗДРАВНА РЕЧ

У ову, јубиларну годину Византолошког института САНУ, седамдесету по реду, улазимо представљајући два његова издања из претходне године: књигу Бојана Миљковића *Чудојворна икона у Византији* и 53. свеску институтског *Зборника радова – ЗРВИ*, која садржи 17 ауторских чланака. Рекао бих да то и није тако мало за један невелики институт. Поготову када имамо у виду да су институтски истраживачи прошле године одбранили две докторске дисертације, а да је на самом почетку ове године предата на оцену још једна дисертација. И све то за једва годину и по дана од великог потреса који је представљао кулминацију неколико грчевитих година, односно годину и по дана од највећег светског конгреса византолога који је икад одржан, а чији је организациони и логистички ослонац био управо Византолошки институт.

С друге стране, споменута јубиларна година, која тек што је започела, носи са собом прилично амбициозне планове. Тако излази да данашња промоција, колико год представљала једну важну и симболичну степеницу у животу Института, у ствари означава један тренутак његове свакодневице, једну типичну појаву у његовом животу.

Посвећена је, дакле, ова промоција резултатима који се могу сматрати уобичајеним за ауторе који се појављују у издањима Византолошког института. Можда ће зазвучати парадоксално, а можда помало претенциозно, али ми се чини да утолико више имам разлога за упућивање срдачних честитки творцима публикација које су данас пред нама.

Миодраг Марковић

ПРИКАЗИВАЊЕ КЊИГЕ *ЧУДОТВОРНА ИКОНА
У ВИЗАНТИЈИ* АУТОРА БОЈАНА МИЉКОВИЋА

Добро је познато да се феномен чудотворних слика светих личности може пратити од раних времена хришћанске историје. Најстарији сачувани извори који о њему говоре потичу с краја IV или почетка V столећа, а веровања Византинаца у натприродну моћ слика могу се поуздано пратити од друге половине VI века. Мада је по схватању хришћанских богослова свака света слика сматрана чудотворном, тај епитет и својство су пре свега приписивани иконама чији су настапак, проналазак или вековно трајање били обележени чудима, односно иконама које су по веровањима хришћана биле заслужне за спасење или исцељење појединца, групе људи, па чак и шире заједнице. Захваљујући таквим обележјима најславније чудотворне иконе постале су у Византији врло рано важни државни и црквени симболи, својеврсни палладијуми, који дарују заштиту и покровитељство како целом Царству тако и поједином граду, селу и породици. Поједине од њих чуване су у царској палати, друге су ношене у војним походима, а многе чудотворне иконе имале су важну улогу у богослужењу Васељенске цркве, при чему су, поред осталог, утицале на сакралну топографију византијских градова. Нису биле ретке цркве и капеле које су саграђене као светилишта у којима ће се чувати славне чудотворне иконе, а многи храмови стекли су свој углед баш због тога што су имали привилегију да у њима буде смештена нека слика с чудотворним својствима. У таквим случајевима дешавало се да чудотворна икона буде најважнији део и стожер унутрашњег украса храма. Када се, уз то, има у виду да знатан број сачуваних средњовековних икона, нарочито оне које представљају Христа, Богородицу и светитеље, јесу управо чудотворне иконе или њихове реплике, постаје јасно због чега феномен тих икона постаје све занимљивији савременој историји уметности. Изучавање историје и облика поштовања и прослављања чудотворних икона, као и писаних и иконографских извора о њима, ствара могућност да се многа дела прецизније датирају, да се повежу с одређеним уметничким центрима и регионима, или да се пронађе кључ за разумевање необичне иконографије, а понекад и уметничког решења одређене свете слике. Наведене могућности неретко су и до сада биле коришћене у специјалним византолошким студијама. Штавише, у таквим студијама разматрана су и многа питања теоријског и методолошког карактера, што је створило могућности за нов поглед

на цео низ проблема историје византијске уметности, а и за боље схватање духовног развоја православног света уопште. Па ипак, многа питања која проистичу из проучавања чудотворних икона нису била до краја расветљена, а поједини покушаји да се одређени проблеми реше, остали су без чврсте аргументације или јасне формулације. Књига др Бојана Миљковића коју данас представљамо доноси, међутим, веома значајан искорак унапред. У њој је детаљније него икада раније у науци испитана предисторија појаве чудотворних икона, односно њене типолошке везе са одговарајућим античким појавама, темељније су истражени сви облици поштовања светих слика које су сматране чудотворним, пажљивије су анализирани и међусобно упоређени сачувани оригинали и њихове позније реплике, а релевантни писани извори изнова су проучени и искоришћени.

Предисторија феномена чудотворних икона и његов развој до иконоборства предмет су прве главе књиге. Она носи наслов *Архѣ – ѿре Иконоборсѣва* и рашчлањена је на три поглавља. У њима на језгровит начин говори о појму иконе у текстовима Светог писма, о облицима поштовања указиваног паганским божанствима, касније преузетим у хришћанству, о периоду верског синкретизма и мешању паганских и хришћанских култова у декорацијама ранохришћанских и рановизантијских цркава, о првим византијским сликама портативног карактера и почетку веровања у покровитељство светих посредством њихових сликаних ликова, о ранохришћанским коренима иконоборачких учења, почев од Климента Александријског, Оригена и Тертулијана, до Евсевија из Цезареје и Епифанија Кипарског, као и о њима супротстављеним учењима која се јављају током VI и VII века, а која оправдавају фигуралну уметност и поштовање икона. Посебно су истакнути списи Леонтија епископа Неапоља на Кипру, које, уз још неке изворе, Миљковић наводи као јасан показатељ да су у патристичкој литератури и пре иконоборства увелико била раширена веровања у натприродну моћ појединих икона.

До истог закључка аутор долази и на основу писаних извора који су разматрани у другој глави књиге, насловљеној *Δόγμα – Друѣи никејски сабор*. Као што и сам наслов говори, ту су, у три поглавља, првенствено анализирани извори које су браниоци култа икона наводили приликом Другог никејског, тј. Седмог васељенског сабора, одржаног у Никеји 787. године. Реч је о патристичким списима и одломцима о чудотворним иконама из хагиографских текстова VI и VII века, као и сведочењима учесника поменутог сабора о савременим догађајима везаним за чудотворне представе светих. Тим изворима Миљковић додаје и неке приповести о чудотворним иконама које

су, као доказ оправданости светих слика, још пре Седмог васељенског сабора наводили патријарх Герман I и, нарочито, Јован Дамаскин. С разлогом претпоставивши да су Дамаскинови списи били добро познати учесницима сабора и да су, вероватно били уткани у поједина саборска акта, Миљковић посебно наглашава и неке одредбе ороса Другог никејског сабора јер оне врло јасно одређују однос Византинаца према сликаним предствима у будућим временима. Засебно поглавље друге главе књиге односи се на обновљени иконоклазам раног IX века, тј. на време после црквеног сабора одржаног у Светој Софији 815. године, када је опет било забрањено сликати иконе или им се поклањати. Из тог периода потичу учења Нићифора Цариградског и Теодора Студита у којима се јављају сведочења о новим облицима поштовања указиваног иконама. У истом контексту пажња је посвећена и једном писму царева иконокласта, Михаила II и сина му Теофила, у коме се наводе, за противнике икона неприхватљиви, видови поштовања светих слика, као што су паљење кандила и свећа или богослужење испред икона, њихово украшавање скупоценим тканинама, полагање пред иконама монашког пострига и крштавање итд. С друге стране, у сврху образлагања ставова иконофила наведена је најпре синодална посланица коју су цару Теофилу са сабора у Јерусалиму упутили александријски, антиохијски и јерусалимски патријарх, а затим и неки подаци из житија Св. Стефана Новог и апостола Андреја. Закључивши да се веровања Византинаца у натприродну моћ слика могу, на основу анализираних извора, поуздано пратити од друге половине VI столећа, Миљковић трага за разлозима који су довели до умножавања предања о чудотворним иконама и веровања у њих. Он с правом сматра да је снажење култа чудотворних икона било израз оште несигурности проузроковане урушавањем Јустинијанове империје а затим и непрестаним ратовима против спољашњих непријатеља.

Трећа и најопширнија глава књиге, која носи наслов *Πράξις – go ūada Царсѣва*, бави се судбином чудотворних икона и њихових култова у периоду од 843. до 1453. године. У њој су најпре подвргнути анализи писани извори из периода после иконоборства, а пре пада Цариграда под латинску власт. У тој епохи многи стари култови чудотворних икона настављају да живе, јављају се и сасвим нове легенде о чудотворној снази светих слика, а понекад се дешавало да чудотворна својства славних икона преузимају њихове реплике или друге сродне представе. Миљковићу су у истраживању и старих и нових култова драгоцен извор поново били стари описи византијске престонице и хагиографски текстови. Он их користи зналачки и на поуздан начин,

понекад прецизирајући одређене нејасноће и непрецизности у њима или у њиховим тумачењима у научној литератури. Пуно поверење заслужују и његове анализе изгледа чудотворних икона засноване на сачуваној иконографској грађи коју нуде нумизматика, сигилографија, као и дела средњовековног иконописа, живописа и скулптуре.

У опширном поглављу које носи наслов *Најпознатије цариградске иконе* пажња је посвећена оним светим сликама чије је поштовање, почев од X века, било снажно подстицано од стране византијских царева и њиховог најближег окружења. Детаљно су тако проучени сви аспекти култа славних престоничких икона Христа Антифонитиса, Богородице Влахернске, Христа Халкитиса, Богородице Агиосоритисе, Химевти, Одигитрије, Римске и Кириотисе. Следе подаци о чудотворним иконама разматране епохе (пре 1204) које су познате само на основу писаних извора, као и онима о чијем поштовању данас сведочи једино иконографска грађа (нпр. иконе Христа Филантропоса и Христа Евергетиса).

У наредна два поглавља исте главе Миљковић проучава култове чудотворних икона у епохи Палеолога, служећи се првенствено ходочасничким описима, најчешће руским, као и сачуваним ликовним представама. Поред престонице, у разматрања су укључена и нека друга подручја, попут Свете Горе, Трапезунта и Мореје. Затим је у последњим поглављима посебно и с dobrим разлозима указано на бројне поетске и топонимске епитете који се јављају на представама Богородице, Христа и појединих светитеља. Преглед епохе и, уопште, развоја феномена чудотворних икона завршен је указивањем на сведочанства историчара Критувула са Имброса и кипарског хроничара Леонтија Махере, која јасно показују да су Византинци веровали у чудесну моћ светих слика практично до задњег дана постојања Царства.

Последњи део књиге назван је *Επίλογος*. Ту су укратко поновљени најважнији закључци који су проистекли из ауторове исцрпне студије.

На основу свега што је наведено, може се закључити да је др Бојан Миљковић написао врло вредну и занимљиву књигу, која доноси нове и значајне резултате у сваком сегменту истраживања разматране теме. Миљковић је своја проучавања засновао на савременим методолошким начелима и на широкој лепези извора, како писаних тако и иконографских. Захваљујући томе успео је да до детаља осветли феномен чудотворне иконе у Византији и да постави сигурне основе за његово даље проучавање.

Бојана Крсмановић

ЗБОРНИК РАДОВА ВИЗАНТОЛОШКОГ
ИНСТИТУТА 53 (2016)

Свеска *Зборника радова Византолошког института* (ЗРВИ) број 53, прихваћена је за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ 28. децембра 2016, а објављена у 2017. години. Свеска бр. 53 садржи укупно 17 радова аутора, који су на преко 350 страна обрадили одређене теме из домена различитих научних дисциплина: византијске и српске средњовековне историје, класичне филологије и књижевности, као и историје византијске и средњовековне српске уметности.

Развоју световних и црквених институција у Византији и Србији посвећено је неколико радова. Милош Цветковић је написао детаљну студију о реформи византијског војно-територијалног уређења у доба цара Јустинијана II (685–695; 705–711), дакле раној етапи изградње тематске организације у Византијском царству. Аутор је показао да се Јустинијану II не може приписати само оснивање тема Хеладе и Сицилије, већ и других војно-управних јединица – теме Тракије и теме Кивиреота, као и нижих јединица тематског уређења какве су биле клисуре у Стримуону и Кападокији. Рад је посебно значајан због датовања оснивања теме Тракије, изузетно важног округа који је служио као база византијском продору у унутрашњост Балкана, будући да је Цветковић довео у питање општеприхваћено мишљење да је тема Тракија основана између 680. и 687, те да је њено установљење било непосредно и тесно повезано са досељавањем Бугара у подручје јужно од Дунава и формирање бугарске државе. Аутор оснивање теме датије у период после 687/688. Оно је, свакако, било изазвано досељавањем Бугара али не непосредно.

Развојем византијске функције логотета дрома у 8. веку бавила се Бојана Крсмановић. Реч је о начелнику византијског поштанског саобраћаја, који је био задужен за одржавање комуникације између престонице – дакле између цара и његових званичника – и житеља византијских провинција. Тај најважнији функционер централне администрације ће у каснијим епохама бити препознатан као цивилни функционер, који по правилу не располаже војном влашћу, што из одређених разлога није био случај у раном периоду историје те функције.

Предраг Коматина је у свом раду под називом „Област Вагениција и епископија Св. Климента“ анализирао податке везане за епископа Вагениције (поменутог први пут на црквеном сабору у Цариграду 879/880), географске области која се помиње у изворима од 7. до 15.

века, као и за епископију Св. Климента, износећи претпоставку да је епископија Вагениција из 879, као и епископија словенског племена Вајунита, могла бити византијска претеча словенске епископије Св. Климента, образоване 893. на простору око доњег тока реке Војуше у данашњој јужној Албанији.

Џорџ К. Манијатис (George C. Maniatis) из САД (Џексонвил, Флорида), у чланку „The impact of financial institutions on the development of the Byzantine economy (10th–12th centuries)“, бавио се утицајем финансијских институција на развој византијске економије у периоду од 10. до 12. века. Анализирајући монетарну политику Царства, развој кредитних и банкарских услуга, пореску политику и законодавне одредбе које су штитиле и олакшавале финансирање виталних економских активности, аутор закључује да Византија бележи економски раст у периоду који се одликује нестабилним политичким околностима.

Институцијом проније у држави српских деспота бавио се Милош Ивановић. Аутор је у раду размотрио поједина питања којима су се и раније бавили наши и инострани истраживачи, усмеравајући пажњу на познији период српске историје, односно на развој пронијарског система у Српској деспотовини (период од 1402. до 1459), употпуњујући наша сазнања о основним одликама проније, проблему њеног наслеђивања, приходима пронијара итд.

Темама везаним за историју друштва – византијског и српског – бавили су се Дирк Краусмилер и Павел Дзјадул. Дирк Краусмилер (Dirk Krausmüller) са Универзитета у Бечу, припремио је један занимљив рад под насловом „Да ли људска бића могу да знају час своје или смрти других? Једна контроверза из 9. века и њен историјски контекст“ („Can human beings know the hour of their own death or of the deaths of others? A ninth-century controversy and its historical context“) где разматра улогу пророка коју светитељи преузимају између 7. и 9. века. Страх од изненадне смрти, која не оставља време за припрему кроз покајање и милостињу, ондашњи светитељи су покушавали да сузбију прорицањем часа смрти, што је наилазило на осуду многих монаха.

Рад Павела Дзјадула (Pawel Dziadul) са Универзитета „Адам Мицкјевич“ (Познањ, Пољска) бави се пророчким и месијанским идеолошким конструкцијама у српској књижевности у османском периоду. У раду под насловом „Између судбине и стварности: пророчке и месијанске идеолошке конструкције у српској књижевности у Османском царству“ („Between Destiny and Reality: Prophetic and Messianic Ideological Constructions in Serbian Literature During the Ottoman Period“) аутор издваја два основна правца у развоју пророчких конструкција у Срба: један подразумева обнову и актуелизовање старих византијско-словен-

ских пророчанстава, а други састављање нових, антиисламских и антиосманских, која се баве идејом о пропасти Османског царства. Упоредо са пророштвима развијају се и месијанске идеолошке конструкције, чији је циљ био да се обнови сећање на величанствену прошлост као противтежу садашњости коју оличава османско освајање и османска владавина.

Питањима везаним за историју грчког језика и византијске књижевности бавили су се Ил Акад и Јована Шијаковић. О колоквијалној употреби придева *πιθανός* у рановизантијском гречитету писао је др Ил Акад. Аутор показује да је тај придев, који значи уверљив, убедљив а ређе послушан и који је први пут употребио Есхил, укључен у неке текстове рановизантијске епохе у значењу леп, заводљив, те да се у већини случајева приписује женској особи. Тако је значење од уверљив прешло у примамљив, затим у заводљив и на крају у леп, па аутор претпоставља да је у питању колоквијализам, тим пре што се у том значењу придев налази у текстовима насталим у књижевним круговима Еипта и Палестине. Јована Шијаковић се бавила тумачењем и разумевањем хомерских алегорија у текстовима двојице писаца из 12. века Јована Цецеса и Св. Евстатија Солунског. Њена анализа је показала да су алегорије из *Илијаде* и *Одисеје* на различите начине тумачене од стране поменутих писаца, познатих византијских коментатора Хомера.

Наведеној тематској групи треба придодати и коауторски рад Гордане Јовановић и Мирослава Вукелића „Хиландарски спис *О осам врста речи* – превод са српскословенског језика и коментари“. Ради се о првом словенском граматичком спису *О осам врста речи*, који је сачуван у 43 рукописа, од којих су два најстарија српске редакције и потичу из 14. и 15. века, док су остали, млађи, руске редакције. У раду се указује да се спис *О осам врста речи* ослања на спис *Грамаишичка вештина* Дионисија Трачанина. Уз анализу граматичких термина и њихове грчке основе, у чланку је дат и превод списка *О осам врста речи* са српскословенског на савремени српски језик, снабдевен одговарајућим коментарима.

Неколико радова је посвећено анализи средњовековне дипломатичке грађе. Борис Стојковски са новосадског универзитета анализирао је једну грчку повељу угарског краља Стефана I (997–1038) коју је он издао калуђерицама Манастира Пресвете Богородице у Веспремској долини („The Greek charter of the Hungarian King Stephen I“). Повеља није сачувана у оригиналу већ у препису из 1109. године. Анализа указује да је повеља могла бити издата пре 1009, као и да је њоме Стефан даровао манастиру поседе и привилегије. Посебно се истиче

утицај византијске дипломатичке праксе, што је један од показатеља утицаја Византије на Стефана и његову угарску краљевску канцеларију. У раду је дат текст повеље на грчком језику и упоредни превод на енглески језик.

Небојша Порчић разматрао је употребу црвеног мастила у документима српских владара из династије Немањића (око 1170–1371) у раду под насловом „Царске шаре црвене: о заступљености и обрацима употребе црвеног мастила у документима Немањића“. Реч је о пракси преузетој из Византије, која је у српској средини усвојена, уз задржавање и развој одређених особености.

Српској дипломатичкој историји посвећен је и рад Станоја Бојанина под насловом „Заједничка повеља браће Бранковића и канцеларија крупне властеле у држави Немањића“. Реч је о анализи исправа Гргура и Вука Бранковића. Текст њихове заједничке повеље из 1364/1365. сачуван је као компилација у два повељама из архива манастира Хиландара. Дипломатичка анализа разјашњава начин на који су вазално-сениорски односи нашли израз у документарној грађи проистеклој из канцеларије властеле у време владе цара Стефана Уроша (1355–1371).

Богослужењем у Српској цркви бавио се архимандрит Тихон (Ракићевић) из манастира Студенице, приредивши рад на тему „Есхатолошка визија Теодора Студита (Хиландар 387) у *Киѿиѿорском жиѿиѿју Тиѿика Манасѿира Сѿиуденице* (IX Н 8 [§ 10])“. Аутор је показао да је Свети Сава *Тиѿик* започео поукама које се налазе у завршном делу његовог *Жиѿиѿја Свѿѿоѿ Симеона*, а које су великим делом преузете из беседе Теодора Студита написане пре 826. Досадашња сазнања о богослужењу у Српској цркви у 13. и 14. веку допунио је и Виктор Савић у чланку „Српски превод Евергетидског синаксара у два синајска рукописа“.

Да житија српских владара не губе на актуелности показује и рад Срђана Пириватрића посвећен питањима везаним за историјски контекст и позадину који су утицали да се у житијима Св. Симеона византијски цар Алексије III Анђео помиње – какав је случају у житију које је саставио Св. Сава, односно изостави – као што је случај у *Жиѿиѿју Св. Симеона* од Стефана Првовенчаног, српског краља који је једно време био зет поменутог византијског цара.

Један прилог у ЗРВИ 53 долази од историчара уметности: Љубомир Милановић је написао рад „Пут спасења: разматрање улоге Богородице над улазом у Цркву Богородице Одигитрије у Пећи“ (The Path to Redemption: Reconsidering the role of the image of the Virgin above the Entrance to the Church of the Virgin Hodegetria at the Peć Monastery).

Поред цркава Св. апостола и Св. Димитрија, манастирском комплексу Пећке архиепископије, а касније патријаршије, архиепископ Данило II је око 1330. придодао Цркву Св. Богородице Одигитрије, где је изнад улаза који води из припрате у наос (на месту предвиђеном за патрона храма) насликана монументална представа Богородице, која се по многим одликама разликује од уобичајених представа Богородице Одигитрије, о чему детаљније расправља аутор текста.

На крају бих додала да је у штампи нова свеска ЗРВИ – бр. 54 (2017) која садржи 12 радова из различитих области, као и да је Редакција ЗРВИ одлучила да наредни број ЗРВИ – бр. 55 за 2018. годину – буде посвећен јубилеју Византолошког института САНУ који ове године обележава седамдесет година постојања (1948–2018).

Бојан Миљковић

ЧУДОТВОРНА СЛИКА У ВЕРОВАЊИМА РОМЕЈА

Основни предмет истраживања у књизи која је пред вама јесте разматрање одговарајућих византијских писаних извора који у ширим или краћим изводима садрже помене нарочито поштованих икона у Ромејском царству и њихово поређење са очуваним ликовним делима, укључујући и анализу иконографских особености, са циљем ближег одређивања места чудотворних икона у религијској пракси и уопште друштвеном животу на православном Истоку у средњем веку. У најширем смислу тема обухвата сложене видове интеракције богатог хеленистичког културног и ликовног наслеђа с једне и хришћанске религије с друге стране, основних цивилизацијских одредница Византије, која се одражава кроз постојање појединачних култова нарочито поштованих икона. Сама тема је у досадашњој литератури делимично обрађена, те смо сматрали да њено поновно сагледавање у целини може дати, или макар предложити одговоре на бројна, у науци још увек отворена питања која се тичу овог феномена, а између осталог и основних догми Православне цркве о поштовању икона које су устављене одлукама Седмог васељенског сабора одржаног у Никеји 787. године.

Изучавање византијске слике и односа према њој, старо је колико и савремена византологија, а рани радови једног од њених утемељивача у нашој средини, Георгија Александровича Острогорског, и данас су кључни за разумевање читаве једне епохе у историји Царства коју је обележило уништавање религиозних представа. Потоња истражи-

вања како страних, тако и домаћих научника, омогућили су настанак ове књиге, пре свега кроз издавање писаних извора и објављивање ликовног материјала. Бавећи се једном специфичном категоријом византијске слике која је имала значајно место у религијском животу и веровањима Ромеја, слике у чију се натприродну моћ истрајно веровало, настојао се и осветлити однос према слици уопште током хиљадугодишњег постојања Царства. Такође је циљ био да се ова веровања сместе у контекст историјских збивања и представи њихов развојни пут, те укаже на њихову разноврсност. Исто тако се још једном позабавила изгледом најпоштованијих икона, од којих већина данас више не постоји.

Сам аутор на почетку мора да изрази захвалност свом ментору и претходном говорнику дописном члану Миодрагу Марковићу, на корисној сугестији да у своја истраживања укључи и различите облике поштовања статуа паганских богова у позној антици, јер, како се испоставило, спољна обележја култа попут проскинезе, целивања, паљења тамјана, кандила и свећа, део су једног ширег наслеђа које преузима и хришћанство. На основу писаних извора, веровања у чудотворну моћ икона могу се у континуитету пратити од друге половине VI столећа, па до краја Царства, а очљиве су и извесне законитости које повезују њихов почетак и развој у познијим епохама. Наиме, процват оваквих веровања се временски подудара са кризним епохама у историји Царства. Несумњиво су имала и свог удела у реакцији противника антропоморфне црквене уметности која је у VIII и IX столећу довела до масовног уништавања уметничких дела у Византији, иза којег је својим ауторитетом стајало неколико ромејских автократора и које је одражавало сву разноликост у односу Ромеја према слици у рановизантијском периоду, а кретала се од њеног обожавања до одрицања било какве оправданости њеног постојања. Догматски основ сликања Бога утврђен је кроз полемике са иконоборцима и препознат је у оваплоћењу Господњем, омогућивши поновни процват фигуралних уметности од средине IX века. Дубоко укореењена веровања у натприродну моћ слика раширена у свим слојевима ромејског друштва још у претходном периоду, од X столећа се срећу и на цариградском двору. Најпоштованије иконе Христа и Богородице срећу се од средине наредног столећа и на аверсима царског новца, а неке од њих постају заштитнице ромејске војске у ратовима, покровитељи престонице, па и читавог Царства, попут иконе Одигитрије у доба Палеолога. Не улазећи овом приликом у детаљније излагање појединачних култова, што би одузело много времена, аутор се помало неубичајено опредељује да нешто више каже о ономе чега нема унутар корица ове књиге.

Наиме, само је узгред поменута једна група чудотворних представа које чине засебну целину, а такође су биле нарочито поштоване. Реч је о такозваним нерукотвореним образима Христа и Богородице. Сви се одреда јављају у рановизантијском периоду као очигледна реакција на оптужбе противника икона који су тврдили да се иконофили попут незнабожаца клањају делима људских руку. Као дела која су настала чудесним умножавањем лика Бога-Сина и његове мајке, без посредовања људских руку, легенде о њиховом постанку, иначе до сада често коментарисане у стручној литератури, нису у овој књизи детаљније разматране.

Она такође није обухватила и бројне легенде везане за ликовне представе које настају у крилу монофизитских цркава на Блиском истоку, после арабљанских освајања. Иако постоје врло блиске паралеле са веровањима Ромеја, без суштинских разлика, оне ипак чине посебну скупину која се због своје бројности није могла уврстити у овај рад.

Тakoђе, аутор је за горњу границу својих истраживања, како писаних тако и ликовних извора, одредио 1453. годину, односно турско освајање Цариграда. Том приликом се није руководио само чињеницом да је у питању догађај од ширег цивилизацијског значаја који се често узима као размеђа двају епоха, већ много практичнијим научно-истраживачким разлозима. Док су текстови релевантни за познавање дела уметности из рановизантијског и средњовизантијског периода до данас готово у потпуности публиковани, а често и преведени, исто се не може рећи већ за доба Палеолога, а нарочито не за поствизантијско доба. Своја критичка издања чекају бројне легенде и приповести из времена туркократије, на пример из богатих атонских рукописних збирки, те за стицање потпуне слике о даљем развоју култа старих, али и нових чудотворних икона и веровања за њих везана, неопходно је претходно испунити овај основни предуслов. Из времена турске власти, чешће се него раније срећу и примери спајања више старих легенди у једну нову приповест, што додатно усложњава рад на њима, те је тај обиман посао био остављен за неку другу прилику или пак за млађе генерације истраживача.

Упркос датом обећању још у пријави теме докторског рада, чији је резултат ова књига, у посебном одељку нису обрађене и нарочито поштоване иконе из средњеовековне Србије, одустало се од првобитне замисли. За разлику од богатог писаног наслеђа византијских извора, у српским средњеовековним се срећу само спорадичне вести на основу којих се стиче тек приближна слика о овом феномену. Несумњиво да је био присутан, јер је преузимање ширег културолошког и рели-

гијског модела из Византије у потпуности прихваћен у српској средини, па самим тим и ова врста веровања. Аутор припрема посебну, краћу студију на ову тему.

Ако би се дубље трагало за интересовањима аутора, то упућује на циклус предавања о иконама којима је као студент присуствовао, а која је пре више од четврт столећа на београдском Филозофском факултету држала професорка Гордана Бабић, дописни члан САНУ, а потом је уследио готово деценијски рад на сређивању и пописивању збирке икона манастира Хиландара, омогућен залагањем академика Гојка Суботића. Захвалност за штампање књиге аутор дугује Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и академику Љубомиру Максимовићу, директору Византолошког института и потпредседнику САНУ.